

Furkân-ı Rıyânet Vâkıfı İslâm Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi	
Dem. No:	176760
Tas. No:	297.3 SİNİB

SÜNNETİN
BİREYSEL VE TOPLUMSAL DEĞİŞİMDEKİ
ROLÜ

- SEMPOZYUM -

11-12 MAYIS 2007
MERAM / KONYA
KONEVİ KÜLTÜR MERKEZİ

KONYA İLAHİYAT DERNEĞİ YAYINLARI

Yayın No: 3

Kongre / Sempozyum / Toplantı: 2

Sünnetin Bireysel Ve Toplumsal Değişimdeki Rolü Sempozyumu
11-12 Mayıs 2007
KONYA

1. Baskı: Mayıs 2008, Konya

ISBN: 978-975-01799- 2- 1

Tertip Komitesi:

Prof. Dr. Ahmet Önkal
Prof. Dr. Bilal Saklan
Prof. Dr. Zekeriya Güler
Doç. Dr. Mehmet Eren
Doç. Dr. Mahmut Yeşil
Yrd. Doç. Dr. Adil Yavuz
Yrd. Doç. Dr. Muhittin Uysal
Arş. Gör. Dr. Ömer Özpınar
Arş. Gör. Dr. Huriye Martı
Arş. Gör. Dr. Fikret Karapınar

Redaksiyon:

Zekeriya Güler
Huriye Martı

Dizgi/sayfa düzeni/kapak:

Muhiddin Okumuşlar

Baskı/cilt:

Sebat Ofset Matbaacılık
Tel:0.332.3420153 Fax:0.332.3423780
www.sebat.com / sebat@sebat.com

1. TEBLİĞ

SÜNNETİN GÜNCEL YORUMU:

KIYAMET ALÂMETLERİ İLE İLGİLİ HADİSLERE VERİLEN ANLAMLARA ELEŞTİREL BİR BAKIŞ VE İLGİLİ HADİSLERİN ANLAŞILMASINA YÖNELİK FARKLI BİR TEKLİF

Prof. Dr. Talat SAKALLI

Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Dünyada kurulmuş beş büyük medeniyetten birini teşkil eden İslâm medeniyetinin dünya siyasetinden medeniyetlerine, iktisadî yapılarından ilmî ve ahlâkî gelişmelerine, felsefe ve düşünce hayatından hukuk ve din anlayışına kadar birçok alanda önemli bir tesiri hatta katkısı olduğu gerçeği günümüzde kabul görmüştür. Şüphesiz bu muazzam medeniyetin ana yapısını sünnet şekillendirmiştir. Sünnetin evrensel boyutu ile paralel, Kur'ân ve İslâm'ın genel ilkelerine uygun, rasyonel ve dar kalıplardan kurtarılıp, aşırılıklardan uzak yorumlanabildiği ve güncellenebildiği ölçüde Müslüman toplumların önü açılmakla kalmamış, dünya medeniyetlerine de katkı sağlamıştır. Fakat ne zaman taassup ve iç çekişmeler (siyasî, mezhebî, bölgesel ve ırkî kaygılar) Müslümanların basiretini bağlamış, yorum ve anlayışta peşin fikir ve baskın düşüncenin etkisi altında kalmışsa, o andan itibaren başka kültür ve medeniyetler lehine kan kaybetmiş ve liderliğini elinden kaçırmıştır.

Biz bu kabulümüzden hareketle, dinî kültürün oluşumunda, dünyayı algılamasının kıyamet anlayışına oturmasında hadislerin ne gibi katkısının olduğunu, bir örnekten hareketle irdelemeye çalışacağız. Halk kitlelerinin eskiden beri her hâdiseyi; müspet veya menfî gelişmeyi "ahir zaman" ifadesiyle veya "kıyamet alâmeti" olarak nitelemesi, belli yaştaki insanımızın sürekli bir kıyamet beklentisi içerisinde olması, özellikle hicrî olsun, miladî olsun sıfırlı veya beşli rakamlarla ifade edilen senelerde¹ veya

¹ Meselâ, hicrî bin yılının hemen öncesinde, 911 yılında vefat eden Süyûtî, devrinde "ekâbir-i ulemâ" arasında kıyametin bin yılında kopacağına dair büyük bir beklentinin olduğunu ve bu konudaki tartışmaları kendisinden soran kişiye cevap mahiyetinde, "Bu ümmetin bin yılını geçeceğine" dair bir risale yazarak, bu beklentinin boş olduğunu, rivâyetlere dayanarak izaha çalışmıştır. Ancak kendisi de çok açık olmamakla birlikte bu müddetin 1200 seneyi geçmeyeceğini imâ etmiştir. (Süyûtî, *el-Keşf an Mûcâvezeti Hâzihî'l-Ümmeti el-Elî, (el-Hâvî li'l-Fetâvî içinde)*, II. 103- 105, 110, Beyrut, 1414/1994). Bizim yaşımızdaki insanlar da

büyük felâketlerden sonra kıyamet senaryolarının belli zaman tayini ile gündeme gelmiş olması keyfiyeti, psikolojik ve sosyal sebeplerin yanında rivâyetlerimizden ve rivâyetlere yüklenen yanlış anlamlardan da kaynaklanmaktadır. Bu anlayışı etkilemesi çerçevesinde hadislerde sözü edilen kıyamet alâmetlerinden, kâinatın kozmik ve fizikî dengesinin bozulacağına ve yok olacağına işaret eden rivâyetler müstesna, kıyamet alâmetlerinden bahseden hadislerin büyük çoğunluğunun “*dinî ve ahlâkî yozlaşmayla ortaya çıkabilecek olan toplumsal yok oluş veya çöküş mahkûmiyetini ifade ettiğini*” ortaya koyan deliller pek çoktur. Çünkü Hz. Peygamber’in bazı kelimelerle ifade ettiği kıyamet merkezli uyarılarının, “kevnî kıyamet: küresel kıyamet” şeklinde anlaşılmasının yerine “toplumsal kıyamet” veya yeni kullanılan bir tabir olarak “kıyâmet-i vustâ” şeklinde anlaşılmasının, konu hakkındaki hadislerle ilişkin birçok problemin çözülmesine yardımcı olacağını düşünüyoruz. Aynı şekilde “gaybî hadisler” etrafında oluşmuş birçok yanlış veya yanlış fikrin de çözülmesine katkı sağlayabileceği kanaatini taşıyoruz. Bu “tezimizi” de Cibrîl hadisindeki “eşrâtü’s-sâat” bağlamında sorgulamaya çalışacağız.

Bu çerçevede şu soruların cevabını tartışmaya açmaya çalışacağız: Kıyametin kopma anı kesinlikle ileri veya geri alınamayacağına göre, kıyamet alâmetleri olarak ifade edilen hadislerinde Hz. Peygamber’in ferdî ve ictimâî alanlarda ahlâkî bozulmaya karşı ümmetini uyarmasının anlamı nedir? İnsanlar bu uyarılara tamamen riayet ettiklerinde kıyameti erteleyebilme iktidarında mıdır? Böyle değilse, o zaman Hz. Peygamber’in bu tebliğlerinin kıyametin kopması açısından ne anlamı kalır? Şayet bu uyarılar ahirete hazırlık bağlamında zikredilmiş ise, o zaman her insan için daha yakın olan kendi kıyametine, yani ölümüne hazırlıklı olmanın farkı nerede kalacaktır? Ayrıca kıyamet alâmetlerine konu olan birçok fenomen dinen yasak olmadığı halde kıyamet alâmeti olarak zikredilmesinin anlamı nedir ve bu mahiyette zikredildiği için dinî bir yasağı ifade eder mi? (Devê çobanlarının yüksek yüksek binalar yapma hususunda yarışmaları örneğinde olduğu gibi)

Kıyamet Veya Sonsuzluk Âleminin Açılan Kapısı

Semavî bütün dinlerde ahiret inancı mevcuttur. Buna bağlı olarak yine aynı dinlerde ve semavî olmayan kimi dinlerde de ahiretin başlangıcı “kıyamet” inancı ile tamamlanır.² İslâm dini de ahiretin mutlaka gerçekleşecek bir vâkıa olduğunu bir inanç esası olarak kabul ve talim eder. Kıyametin de kesinlikle gerçekleşeceğini³ hatta yakın olduğunu⁴ ve o zamanın

→ →

hicrî XV. asrın girişinde ve milâdî 2000 senesinin hemen öncesindeki kıyamet beklentilerini yaşadı. Bu beklentilerin hem bizim kültürümüzde, hem de Batı kültüründe benzerlik arz eden yönler vardır.

² Sarıkçıoğlu, *Din Fenomenolojisi*, s.209-214, Isparta, 2002.

³ Birçok âyette açıklanmıştır. Msl. Bkz. 20/Tâhâ, 15; 40/Ğâfir, 59, 51/Zâriyât, 6...

⁴ 21/Enbiyâ, 1; 54/Kamer, 1.

(anın veya gününün veya zamanının) acı veren, insanı dehşet içinde bırakan bir keyfiyeti içerdiğini Kur'ân-ı Kerîm defalarca ve canlı sahnelerini âdeta tablolar halinde bize anlatmaktadır.⁵ Özellikle kıyametin kopuşu esnasındaki kozmolojik değişiklikler, kıyametin safhaları; insan ve hayvanların halleri, kısacası bütün mahlûkatın maruz kalacağı müthiş hâdiseler âyetlerde tekrarlanmış, hatta bazı sureler bu olaylara tahsis edilmiştir.⁶

Kıyametin ansızın kopacağı da Kur'ân-ı Kerîm'de açıkça belirtilmiş,⁷ ancak bu anın bilgisinin sadece Allah'ın nezdinde olduğu da tekitle ve tahsisle bildirilmiştir. Dolayısıyla Hz. Peygamber dahil hiçbir insan veya mahlûk bu bilgiye sahip değildir ve kopuş anına kadar da sahip olamayacaktır.⁸ Allah Teâlâ, kıyametin mutlaka gerçekleşecek olan kopma zamanının bilgisinin sadece kendi nezdinde olduğu bir zamanda kopacağını kullarına bir lütuf olarak bildirmiş, herkesin yaptığının karşılığını görmesi için, onun bilgisini neredeyse gizleyecek olduğunu da haber vermiştir.⁹ Dolayısıyla bu bilgiye hiç bir insanın ne tahmin, ne bilgi, ne cifir, ne ebced ne matematiksel keşifler, ne de başka vasıtalarla ulaşması asla mümkün değildir.

Kur'ân-ı Kerîm'de kıyamet alâmetlerinden açıkça bahsedilmemekte ve "eşrâtü's-sâa" terkip olarak geçmemekte ise de, bir âyette¹⁰ eşrâtın, saatin yerini tutan zamire muzâf olması yoluyla bu terkip dolaylı biçimde oluşturulmuştur.¹¹ Sözlükte, nişane, işaret ve iki yer arasındaki sınıra geline "alâmet"¹² kelimesinin çoğulu, kıyamete muzâf yapılmak suretiyle, "alâmâtü'l-kıyâme" şeklinde de Kur'ân'da yer almamaktadır. "Âyât" kelimesinin geçtiği âyette¹³ ise, söz konusu kelime kıyamet alâmetleri olarak anlaşılmıştır. Âyet; önce "*Vahye inanmayanlara meleklere gelmesini (görünmesini) mi, yahut Rabbin gelmesini veya onun bazı kesin işaretlerinin gelmesini mi bekliyorlar?*" diye sorgulamayı dile getirmekte, daha sonra da "*Rabbin "âlâmât"ının (kesin işaretlerinin) ortaya çıkacağı*" günden bahsetmekte, müteakiben bu günde iman etmenin, daha önce iman etmemiş ya da inandığı halde bir hayır kesp etmemiş ve herhangi bir hayırda bulunmamış olana bu imanının bir faydası olmayacağını haber vermektedir. Dolayısıyla hadislerde haber verilen bu "Gün"ün kıyametin bizzat kopmaya başladığı alâmetlerin son merhalesi olan "Güneş'in batıdan doğması" yani kozmik düzenin bozulduğu o dehşetâmez an olduğu dikkate alırsa, bu âyette sözü edilen "âyetlerin" de kıyamet öncesi alâmetler olduğu anlamına

⁵ Meselâ Kamer ve Zilzâl sureleri bu sahneleri etkileyici bir şekilde anlatır.

⁶ 56/Vâkıa, 69. Hâkka, 84. İnşikâk... sureleri gibi.

⁷ 6/En'âm, 31; 12/Yûsuf, 107; 16/Nahl, 77 (göz açıp kapama gibi); 47/Muhammed, 18 (ansızın: bağteten).

⁸ 31/Lokmân, 34; 41/Fussilet, 47; 43/Zuhruf, 85.

⁹ 20/Tâhâ, 15.

¹⁰ 47/Muhammed, 18.

¹¹ Yavuz, Yusuf Şevki, "Kıyamet Alâmetleri", DİA, XXV, 522.

¹² İbn Manzûr, Lisânü'l-Arab, XII. 416 vd., Beyrut, 1994.

¹³ 6/En'âm, 158.

gelmediği söylenebilir.¹⁴ Nahl suresinde yer alan “alâmât” ise, “Allah’ın kudretinin sonsuzluğunun ve insanlara lütuf olarak yarattığı çeşitli nimetlerin hatırlatıldığı âyetlerden sonra gelen ve insanların yollarını bulsunlar diye nehirler yollar halk ettiği; meselâ yıldızlardaki gibi insanların yollarını bulmaları için nice “alâmetler” yerleştirdiği”¹⁵ bağlamında geçmekte, burada “yol gösteren işaretler” anlamında zikredilmektedir. Kısacası, hadislerde geçen şekliyle âyetlerde kıyamet alâmetleri açıkça bahsedilmektedir. Zuhruf suresindeki ilgili âyette¹⁶ yer alan kelime ise “...ve innehû le-ilm li’s-Sâati...” cümlesinde “ilm veya alem”, iki farklı okunuşla, mana “o, kıyamet için bir bilgidir...” ya da “o kıyametin bir işareti (alemi)dir..” olur.

Yukarıda bahsettiğimiz âyet, “Öyleyse onlar (kalpleri mühürlenmiş olanlar), saati (son saat veya kıyameti) mi bekliyorlar, ansızın gelmesini? Şüphesiz onun işaretleri (şimdiden) gelmiştir. O bir kez başlarına geldikten sonra, geçmiş günahlarını hatırlamalarının onlara ne faydası olacaktır?”¹⁷ şeklindedir. Bu âyette de bazı takdirler yapılarak, âyetteki “işaretler” lâfzına “kıyametin geleceğinin haberi veya bilgisi” gibi anlamlar da verilmiştir.¹⁸ Bu âyette sözü edilen izlerin veya belirtilerin kıyametin yaklaştığına delâlet ve işaret eden hâdiseler olarak anlaşılmış olmakla birlikte,¹⁹ bu âyetin tefsirini farklı anlayan Elmalılı (1361/1942), âyette sözü edilen “alâmetlerin” Hz. Peygamber’in kendi döneminde gösterdiği mucizeler olduğunu, bu mucizelere rağmen müşriklerin iman etmediklerini; dolayısıyla âyette zikredilen “saat”i, sâat-i kübrâ olarak değerlendirmenin yanlış olduğunu, bu âyeti kendi kıyametlerinin kopması şeklinde anlamının daha makul ve daha doğru olacağını belirtir. Esasında “eşrât” ile kastedilenin; müminlerin ilerlemelerinin ve parlak istikballerinin belirtileri ve müşriklerin şaşkınlıklarını anlatan alâmetler olduğunu kaydeder.²⁰

Kur’ân-ı Kerîm’de, “Kıyamet” için en fazla kullanılan kelime “sâa(t)” kelimesidir. “Arapça’ya Aramca’dan geçtiği söylenen kelime²¹ Araplar tarafından “devenin başıboş bırakılması (ihmalî) ve meraya salın-

¹⁴ Muhammed Esed. “Hesap gününü bildiren işaretler” olarak tefsir eder. (I. 265).

¹⁵ 16/Nahl, 16.

¹⁶ 43/Zuhruf, 61.

¹⁷ 47/Muhammed, 18.

¹⁸ Muhammed Esed, s. 1037.

¹⁹ Meselâ bkz. Taberî, *Tefsîr*, XVI. 69, Beyrut, 1995; Sâbûnî, III. 334, Beyrut, 1981. Esed, s. 1038, 22 no’lu dipnot. (Muhammed Esed bu âyetteki eşrâta, “son saatin kaçınılmazlığı ile ilgili bir çok Kur’ânî haberin gelmesi”, her ön yargısız zihnin, bütün mahlûkatın maddî anlamdaki gelip geçiciliğini görmesini sağlayan açık işaretler” olarak anlam verir.) Suat Yıldırım, *Kur’ân-ı Hakîm ve Açıklamalı Meali*, s. 149, İstanbul, 1998.

²⁰ Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini*, VI. 4388. Süleyman Ateş ise, alâmetlerden kastedilenin ileride vuku bulacak işaretler olmadığı, aksine müşriklerin başına gelecek belâ ve azap olduğu şeklinde yorumlar. (Süleyman Ateş, *Yüce Kur’an’ın Çağdaş Tefsiri*, VIII. 428-9, İstanbul, 1988.

²¹ Türcan, Galip, *Kur’an’da Ahiret İnanç*, s. 181, Ankara, 2006 (Jeffrey, *The Foreign Vocabulary*, s. 158’ den naklen).

ması" için kullanılmıştır. Ayrıca "geçip gitmek ve kaybolmak (helâk olmak)" anlamında da kullanılmaktadır. Buna göre Kur'ân-ı Kerîm'deki "sâa"nın kullanılması, ihmal edilen devenin dönüşünün zaman olarak belirsizliği ve mekânının bilinmemesiyle ilgili olarak, zamanındaki belirsizlik ile ilgilidir. Dolayısıyla mutlak zaman, zamandan kısa bir müddet gibi anlamlarda kullanılmış olsa da, bu zamanın belirsizliği öne çıkmaktadır. "Hâkka, Vâkıa" gibi kıyamet için kullanılan kelimeler gerçekliğini ifade ederken, "Âzife" kelimesi onun yakınlığını ifade eder. Buna karşılık "Kâria, Sâhha, Ğâşiye, et-Tâmmetü'l-Kübrâ" tabirleri çok güçlü ve ürkütücü nitelikteki büyük belâ ve sıkıntılı olduğu gerçeğini ifade eder.²²

Kur'ân-ı Kerîm'de kıyamet alâmetleri olarak kabul edilen bazı bilgiler de verilmiştir. Bunlar, "Ye'cûc ve Me'cûc" (21/Enbiyâ, 96), "Dâbbetü'l-arz" (27/Neml, 82), gökyüzünde her tarafı ve insanları saracak "duman" (44/Duhân, 10-12), "ayın yarılması" (54/Kamer, 1). Bu alâmetlerden bahseden âyetler, siyak ve sibakları içinde değerlendirilerek, ilk dönem tefsirlerinden günümüze kadar çok farklı görüşler serdedildiğini tespit edebiliyoruz. Bu ibareleri hakikat olarak anlayanlar olduğu gibi, mecaz veya kinaye olarak da anlayanlar olmuştur. Bazı âlimler bunların bir kısmının Hz. Peygamber devri veya sonrasında vuku bulduğunu kabul ederken, bir kısmı henüz meydana gelmediğini; kıyamete yakın zamanda gerçekleşeceğini söylemişlerdir. Hatta bu alâmetlerin hepsinin veya birkaçının meydana gelme zamanında da farklı görüşler vardır: Bunlar kıyameti haber veren alâmetlerdir; dolayısıyla kıyametin kopuşuna yakın bir zamanda ve (hadisleri de dikkate alarak) belli bir sıra ile meydana geleceklerdir. Bir kısmına göre, ansızın gelecek kıyametin kopmasıyla ortaya çıkacaklardır, diğer bazılarına göre, kıyametin kopuş anında veya hemen akabinde görüleceklerdir.²³

Hadislerde kıyamet alâmetlerinin geldiği veya geleceği ise açıkça belirtilmektedir. Nitekim Hz. Peygamber'in "Ben ve kıyamet şu ikisi gibiyiz" deyip, işaret ve orta parmağı ile işaret etmesi²⁴ bizzat mukaddes görevle mücehhez şerefli zatının zuhurunun kıyametin bir alâmeti olduğunun göstergesi niteliğindedir.

Ancak ilk dönem Kelâmî kaynaklarda ele alınmayan, daha çok geç dönem Kelâm kitaplarında ele alınan "kıyamet alâmetleri"²⁵, hadislerde "alâmet veya eşrâtü's-sâa" şeklinde geçmiş ve bugün de yaygın kullanım anlamıyla "kıyametin yaklaştığına delâlet eden hâdiseler" olarak algılan-

²² Türçan, *Kur'an'da Ahiret İnancı*, s. 181-182. (Özetle. İlgili kaynak ve dip notlar için bu esere bakılabilir)

²³ Seyhan, Ahmet Emin, *Hadislerde Kıyamet Alâmetleri*, s. 165 vd. ; Türçan, *Kur'an'da Ahiret İnancı*, s. 183 vd. Meselâ, Ye'cûc ve Me'cûc, "belli bir varlık ve kavimler değil, son saat gelip çatmadan önce insan uygarlığının bütünüyle yok olmasına yol açacak toplumsal felâketler zinciri olarak" anlaşılmıştır. (Muhammed Esed, s. 606).

²⁴ Buhârî, Rikâk, 39; Müslim, Cum'a, 37....

²⁵ Seyhan, *Hadislerde Kıyamet Alâmetleri*, s. 166, 8 no'lu dipnot.

muş ve konu hakkında sayısı oldukça fazla bir edebiyatın doğmasına da sebep olmuştur.²⁶ Bu konu, genel hadis literatüründe ve özel eserlerde, alâmetlerin ortaya çıkma zamanı, önemi, mahiyeti göz önünde bulundurulmuş müelliflere göre farklılık arz etse de sistematik nitelikte incelenmiştir. Söz gelimi, önemine göre alâmetler ikiye ayrılmıştır: Küçük alâmetler (dinî hayatın zayıflaması, kötülüğün yayılması) ve Büyük alâmetler gibi.

Mahiyetine göre de ikiye ayrılmıştır: Ahlâkî olanlar (ferdî ve ictimâî bozulmayı ifade edenler) ve Fizikî olanlar (kozmetik veya küresel sistemin sona ermesi gibi).

Ortaya çıkış zamanına göre de üçe ayrılmıştır: a- Geçmiş alâmetler (Hz. Peygamber'in vefatı, Hz. Ömer ve Hz. Osman'ın şehid edilmesi, Cemel ve Sıffin gibi çeşitli savaşlar, vuku bulmuş çeşitli depremler... gibi. (Depremler hariç bunların hiç birisi hadislerde kıyamet alâmeti olarak yer almamıştır.) b- Orta alâmetler: Zuhur etmekte olan ve artarak devam eden alâmetler (Ahmak ve alçak insanların dünyanın en mutlu insanları olması, kötülük ve fuhşun yayılması, çocuğun ebeveynine isyan etmesi, oyun ve çalgı aletlerinin ortaya çıkması, fâsıkların toplumun efendisi hâline gelmesi, gasp olaylarının çoğalması, sıla-ı rahmin kesilmesi gibi ferdî ve sosyal alanda vuku bulan çözümlenme ve yozlaşmalar gibi.). c- Yakın alâmetler: Yukarıda sayılan hâdiselerin hemen ardından da Mehdî'nin gelişi, Deccâl'in çıkışı, Dâbbetü'l-Arz'in çıkışı gibi büyük alâmetlerin zuhur edeceği zikredilir²⁷ ki, bunlar da yakın alâmetler olarak nitelenir.

İlk dönem hadis ve tefsir kitaplarında kıyamet alâmetlerinden bahsedilmiş, Kur'ân-ı Kerîm'de geçen "eşrât" veya alâmet" gibi kelimeleri "kıyametin yakın habercisi" gibi anlamlandırılmıştır. Günümüz Kelâm araştırmalarına göre ilk dönem Kelâm kitaplarına girmeyen/giremeyen nüzûl-i İsa, Mehdî, Deccâl gibi "büyük alâmetler" olarak kabul edilen "kıyamet alâmetleri" bile, Selefiyye dışında Ehl-i Sünnete göre inanç konularına dahil edilmeyip, bunlara inanmanın zorunlu olmadığı ifade edilmiştir. Zira anlatmaya çalıştığımız sebepler ve diğer epistemolojik tartışmalar sebebiyle alâmet kabul edilen bu hâdiseler Kur'ân'la sabit olmadığı gibi, temellendirilen hadisler de mütevatir seviyesinde kabul edilmemiştir.²⁸

²⁶ Yavuz, Yusuf, "Kıyamet Alâmetleri", *DİA*, XXV.525; Çelebi, *Uzak ve Yakın Gelecek İle İlgili Haberler*, s. 80-83, İst. 2000; Seyhan, s. 166.

²⁷ Konu hakkında Yusuf Şevki Yavuz, *DİA*'da "Kıyamet Alâmetleri" maddesinde düzenli ve sistematik bilgi vermiş, ilgili kaynak ve çalışmalar ile fikirleri değerlendirmiştir.

²⁸ Hz. İsa'nın nüzûlüne dair rivâyetleri Kettânî gibi bazı âlimler "mütevatir seviyesinde" görseler de (*Nazmü'l-Mütenâsir*, s. 147, Halep, baskı tarihi yok), Hayri Kırbasoğlu gibi bazı araştırmacılar bu rivâyetleri tenkit ederek, tevatür iddiasının geçerliliğinin mümkün olmayacağını ispata çalışmıştır. ("Hz. İsa'yı Gökten İndiren Hadislerin Tenkidi", *İslâmiyât*, III. sayı, 4, Ankara, 2000). Yine çağdaş araştırmacıardan Şeltut da bu rivâyetlerin inanç esasını belirleyecek bir güçte olmadıklarını belirtir. (*el-Fetevâ*, s. 65). Konunun klasik anlayışlar aleyhine genel bir değerlendirmesi için ayrıca bkz. Türcan, *Kur'an'da Ahiret İnancı*, s.183-193 ve 297 nolu dipnot; Seyhan A. Emin, *Hadislerde Kıyamet Alâmetleri*, s. 165 vd. ve

Ancak gene de başta hadis erbabı olmak üzere önemli bir kesim, alâmetlere inanmayı haber-i âhadın delil olup olmaması açısından tartışmışlardır. Günümüzde ise, Kur'ân'da geçen ilgili terimler ve kıyâmet alâmeti kabul edilen bazı terkip ve mefhumlar, kendi bağlamında yorumlanarak, kelime kökünün delâlet ettiği anlamlar çerçevesinde tevil edilmesi yaygınlaşmıştır. Biz üzerinde eski-yeni birçok tartışma ve yorumlar getirilen bu problemlere girmeyeceğiz. Zaten bu konuda muhtasar veya mufassal oldukça çok malûmat kitaplarda ve kaynaklarda mevcuttur.

Problemi bu şekilde ortaya koyup, genel bir panoramasını çizdikten sonra, şimdi iddiamızı ortaya koymaya ve delillendirip tartışmaya geçelim. Kur'ân-ı Kerîm ve hadislerde bahsedilen fizikî ve kozmolojik düzenin bozulduğunu ifade eden alâmetler dışında kalan ferdî ve ictimâî alandaki dinî, ahlâkî ve siyâsî bozuklukların olacağını haber veren rivâyetlerin tamamına yakınının, ahiret öncesinde vuku bulacak kıyametin alâmetleri değil, aksine ferdin ölümü veya rivâyetin mahiyeti ve siyâsibakına göre içinde yaşanan toplumun, siyâsî yapının, sosyal düzenin yok olacağı, tükeneceği, bir başka toplumun hâkimiyetine gireceği veya sosyal çözülmeye sebep olacak kargaşa, anarşi veya düzensizliğin ortaya çıkışı anlamında kullanılmış olabileceğini düşünüyoruz. Haliyle bizim burada kastettiğimiz Hadis Usulü kıstaslarıyla sâbit (ve sahîh) olan hadislerdir, ferdî ve siyâsî amaç ve çıkarlarla,²⁹ sosyal ve itikadî çekişmelerle, mezhebî ve hukukî kaygılarla uydurulan "mevzû hadisler" ile "İsrâilî veya Mesîhî rivâyetler (ki bazı eserlerde bunların sayısı yetmiş kadar çıkar), eski kültürlerden, destan ve masallardan İslâm kültürüne sızıp, rivâyet kültürümüz içinde yer bulabilmiş rivâyetler bizim konumuz dışındadır.

Bizim iddiamızın naklî ve aklî temellerini şöylece sıralayabiliriz:

1. Yukarıda da belirttiğimiz gibi, farklı anlayış ve tefsirlere rağmen, Kur'ân-ı Kerîm'de kıyâmet alâmetleri olarak zikredilmiş delâleti kesin bir âyet mevcut değildir. Âyetlerde yer alan ve kıyamet alâmeti olarak anlaşılabilir ifadeler bile muhtelif tevil ve tefsirlere muhtemeldir.

2. Dünyanın ve evrenin mevcut yapısının kıyamet anında tamamen yok olup dağılacağı, insanların o anın dehşetinden yaşayacakları hâlet-i rûhiyeleri yine âyetlerde bahsedilmekle beraber, ferdî ve ahlâkî çözülmünün kıyamete yakın bir zamanda olacağı bilgisi verilmemekte ve küresel veya büyük kıyamet olarak adlandırılan kıyametle bu sosyal çözülmeye arasında ilişki kurulmamaktadır.

3 Buna karşılık toplumların helâk oluşlarıyla ahlâkî çöküntü ve

→ →

40-46. dipnotlarda geçen araştırmalar. Çelebi İlyas, *Uzak ve Yakın Gelecekli İlgili Rivâyetler*, s. 80 vd., İstanbul, 2000.

²⁹ Meselâ "yere batırılan ordu" rivâyeti ile ilgili olarak bkz. Ünal, İ. Hakkı, "Hz. Peygamber'in Dilinden Konuşturulan Tarih", *İslâmiyât*, I (Ankara, 1998). sayı, 2, s. 351 vd.; "Bazı Fiten, Melâhim ve Gaybî.Haberler Açısından Değerlendirilmesi", *Y.Y. Ü. İlahiyat Fak. D. 3. sayı*, s. 102-121, (Van, 2000).

gönderilen peygamberlerin çağrılarına uymama arasında sebep-sonuç ilişkisi ve daha genel anlamda bir ilgi kurulmuştur. Bu konuda Kur'ân'da pek çok âyet mevcuttur: "Bir toplumu yok etmeyi irade ettiğimiz zaman o toplumun azını refah içindeki elitlerini (mütraf) son uyarılarımızı (emirlerimizi) iletiriz; ve eğer onlar günahkârca yaşamaya devam ederlerse, azap sözü (cezalandırıcı yargı) artık o toplum için kaçınılmaz olur ve biz onu darmadağın ederiz" âyetini takip eden âyette, Nuh'tan beri nice kavimlerin yok edildiğini anlatan Cenâb-ı Hak, Kendisinin "kullarının günahlarını görüp durduğunu ve haberdar olduğunu" da hatırlatmaktadır.³⁰ Başka bir âyette genel olarak önceki ümmetlerin yok edilişlerinin sebebi olarak, akıl/iz'an erdem sahibi ve yozlaşmaya karşı çıkan kimselerin o nesiller içinden, nadir istisnalar dışında fazla kimsenin çıkmaması, toplumun çoğunda zulüm eğiliminin olması, insanların kendilerini yozlaştıran hazların peşine düşmeleri ve günaha gömülüp gitmeleri zikredilir ve "Aksi takdirde, Rabbinizin halkı (birbirine karşı) dürüst davrandığı müddetçe (muslihûn) sırf çarpık inançları (zulümleri) sebebiyle helâk etmez"³¹ diye ikaz etmektedir. Yine Firavun ve halkının özenle işlediklerinin, yapıp yükselttiklerinin de bir ceza olarak yerle bir edildiği de anlatılır.³² Bu örneklerde de görüldüğü gibi, fert ve toplumun dünyevî azgınlık ve fık ve fücûr, günah ve haddi aşma gibi dinî ve ahlâkî açıdan çürümüşlük ile o toplumun helâk edilmesi veya dünyadan silip süpürecek bir cezaya çarptırılmaları arasında sıkı bir bağ kurulmuştur. Nitekim Hz. Peygamber (s) de "İçimizde Salih kimseler olduğu halde helâk olur muyuz?" sorusuna karşılık, "Evet, (ictimaî) kirlilik (habes) çok olursa" buyurmuştur.³³

4. Kıyametin zamanı sadece Allah ilminde bellidir ve başka kimse bilmemektedir. Şu veya bu sebeple öne alınması veya bir müddet geciktirilebilmesi söz konusu değildir.³⁴ Dolayısıyla kıyamet alâmetlerinde yapılan uyarılar ve kaçınılması gereken kötülöklere riâyet bu "miâd-ı yevm"i değiştiremez. Fakat bu alâmetleri "toplumsal kıyamet" in habercisi olarak anlaşıldığı takdirde bu uyarılar, toplumun ıslahı, huzuru, güveni ve düzeni için; dolayısıyla da ömrünün uzaması için bir anlam kazanır. Gerçi her bir ümmetin, dolayısıyla her medeniyetin canlı organizmalar gibi, büyüme, gelişme ve sonunda çöküşü söz konusudur. İlâhî iradenin tayin ettiği ecel, öne alınmadığı gibi geciktirilemez de; yani bir ömür süresi vardır.³⁵ Haki-

³⁰ 17/İsrâ, 16-17.

³¹ 11/Hûd, 117. Tefsir ve meal için bkz. Esed, s. 448. Râzî bu âyetin tefsirinde mefhumen şöyle der: "Hiçbir toplumun başına, sırf inanç çerçevesinde şirk ve küfür içinde olmaları yüzünden bu dünyada onları yok edici bir azap gelmez. Bu türden bir azap o toplumun başına, ancak toplumun insanları aralarında ısrarla haksızlık yaptıkları, başkalarının hak ve hukukunu, hayatını ve şerefini tehlikeye sokacak tarzda insanlık dışı, ahlâk dışı davrandıkları zaman gelir. Bunu için fukahâ, Allah hakkının affedilebileceğini, fakat kul hakkı konusunda hassas davranılması gerektiğini söylemişlerdir."

³² 7/A'raf, 137.

³³ Buhârî, Fiten, 2. s. 589; İbn Mâce, Fiten, 9, s. 2713.

³⁴ 34/Sebe', 30.

³⁵ 7/A'raf, 34; 15/Hicr, 5.

kat böyle olmakla birlikte, hem dünya hem de ahiret saadeti için imanî, ahlâkî, sosyal ve siyasal kurallara riâyet naklen ve aklen bir zorunluluktur. Yapılan uyarılar ahiret için hazırlıklı olma açısından bir anlamı olmakla birlikte, halk arasında algılandığı gibi, ahlâkî ve içtimâî çöküş veya kokuşmuşluğun kıyameti çabuklaştıracağını ifade eden kesin bir bilgi verilmemiştir. Buna karşılık yukarıda da belirttiğimiz gibi, toplumların ve siyasal güç ve iktidarların mezkûr sebeplerle helâk oldukları veya izlerinin silip gittiğini haber veren nas ve haberler mevcuttur.

5. Hem Kur'ân-ı Kerîm'de³⁶ hem de hadislerde³⁷ "Kıyamet ne zamandır?" (Saat³⁸ ne zamandır?) sorusu, insanlar tarafından her sorulduğunda verilen cevaplar hep onun kopacağına gerçekliği ve bilgisinin Allah katında olduğu istikametinde olmuştur. Onun alâmetlerine yönelik bilgi verilmediği gibi, belli olaylarla da ilgisi kurulmamıştır.

Meselâ Hz. Peygamber de çevresindeki sahabe veya diğer kişilerin bu konudaki sorularına karşılık verdiği cevaplarda, kişinin dikkatini veya merakını zamanı gelince zaten kopacak olan büyük kıyametten, kendisini bizzat ve hemen ilgilendiren kişinin kendi kıyametine yönlendirmeyi tercih etmiştir. Sözelimi bir bedevinin bu minval üzere sorduğu soruya "Kıyamet için bir hazırlığın var mı?" sorusuyla mukabelede bulunmuştur. O zatın "Benim çokça Allah ve Rasûlünün sevgisinden başka pek hazırlığım yok" cevabı üzerine, Hz. Peygamber, "O halde sen sevdiğilerinde berabersin" buyurmuştur. Sahabenin aynı istikametteki "Ya biz ne olacağız?" sorusuna da "Siz de öyle" diyerek oradakileri mutlu etmiştir.³⁹ Diğer bir rivâyette de "Kıyamet (saat) ne zamandır?" sorusuna Hz. Peygamber "Şu çocuk yaşarsa, sizin kıyametiniz kopmadan ona ihtiyarlık ulaşmaz" buyurmuştur.⁴⁰ Hadisi rivâyet eden Hişâm, buradaki "saatten" muradın "o gün yaşayanların ölümü" şeklinde anlamıştır.⁴¹ Sonraki dönem âlimlerince de bu hadis "kıyametiniz kopar" olarak yorumlanmaya⁴² devam edilmiştir. Bu hadisten açıkça anlaşıldığı gibi Hz. Peygamber "saat" kelimesini "kişinin ölümü" olarak kullanmıştır. Bu kıyamete daha sonraları "kıyâmet-i suğrâ" denilmiştir. Ancak bizim hadis kitaplarımızda ve şerhlerinde her nedense, bu mânâ sadece bu kadar açık hadislerde dikkate alınmış, diğer kıyamet alâmetlerinden bahseden hadislerde pek nazar-ı itibara alınmamıştır.

ez-Zühri şöyle demiştir: Bana Abdullah ibn Ömer'in oğlu Sâlim ile

³⁶ 7/A'râf, 187. Âyette "Sana saatten soracaklar, "Ne zaman gelip çatacak?" diye. De ki: "Buna dair geçen bilgi ancak Rabbimin katındadır. O'ndan başka bunu açığa çıkaracak kimse yoktur..." buyrulmaktadır.

³⁷ Msl. bkz. Buhârî, Rikâk, 42 (VII. 192), İlim, 2 (I. 21)...

³⁸ Kıyamete "saat" denilmesinin sebebi bağlamında, ansızın kopacak olması nedeniyle en son anı ifade ettiği veya hesabın çok süratli olacağı şeklinde izahlar yapılmıştır. (Zemahşerî, Keşşâf, II. 143, Kahire, 1953).

³⁹ Buhârî, Edeb, 95 (VII. 112); Müslim, Birr, 50, (III. 2032).

⁴⁰ Buhârî, Rikâk, 42 (VII 192); Müslim, Fiten, 137, 131-137.

⁴¹ Aynı yer.

⁴² Nevevî, Şerhu Müslim, XVIII. 90-91.

Ebû Hasme'nin oğlu Ebû Bekr tahdîs ettiler ki, Abdullah ibn Ömer (R) şöyle demiştir: Hayatının sonunda bir gece Peygamber (S) yatsı namazını kıldırdı. Selâm verdikten sonra ayağa kalktı ve şöyle buyurdu: "İşte bu gecenizi gördünüz mü! Bundan sonra geçecek yüz senenin başında, bugün yeryüzünde olanlardan hiçbir kimse kalmayacaktır." İnsanlar Rasûlullah'ın bu kelâmında (yani onu anlamakta) yanılıp korktular da yüz sene hakkındaki şu malûm dedikodulara (yani yüz sene sonra kıyamet kopacaktır zan ve korkularına) daldılar. Hâlbuki Peygamber (S): "Bugün yeryüzünde olanlardan hiçbir kimse kalmayacaktır" buyurmakla bu müddetin bu asırda yaşayanları mahvedeceğini haber vermek istemiştir.⁴³

Hadislerde ifade edilen saat kavramı ve son verilen anlam, sadece bir iki hadiste geçmemekte başka hadislerde de kullanılmaktadır. Nitekim, "Hz. Alî'den rivâyet edilen bir hadiste, Hz. Peygamber'in sabah namazını kıldırdığı esnada kendisine "Metâ's-Sâah?: Kıyamet ne zaman kopacak?" sorusunu soran kişiyi namaz sonrası yanına çağırıp oturarak, "falcılara inanılıp, kader yalanlandığı, emanetler yağmalandığı, sadaka almaya düşkünlük gösterildiği ve fuhuş yaygınlaştığı zaman" kavminin helâk olacağını söylemesi⁴⁴ de "kıyâmet-i vustâ"nın kastedildiğinin açık işaretidir. Bu hadislerde de, o toplumun çöküşü demek olan "kıyâmet-i vustâ"nın kastedildiğini söylemek yanlış olmayacaktır.⁴⁵ Hz. Peygamber bu tür hadislerde "küresel kıyamet" in değil, "toplumsal kıyamet" in alâmetlerini haber vermektedir. Diğer bir ifade ile bu ve benzeri rivâyetlerin amacı, kıyametin vaktini bildirmek için değil, ahlâkî ve sosyal çözümlenin zararlarını dile getirmek için olmalıdır. "Hadislerde dinî yozlaşmayı ve ahlâkî bozuluşu haber veren olayların kâinatın kozmik düzeninin yıkılışına işaret eden belirtiler olmaktan çok, ferdi ve toplumu yok oluşa götüren birer alâmet olduğunu kabul etmek daha isabetli bir hüküm olmalıdır"⁴⁶ şeklindeki bir değerlendirme gerçeğe daha uygun düşmektedir.

Nitekim Râğıb el-İsfahânî (502/1108), "kıyâmet-i suğrâ"yı; ferdin ölümü, "kıyâmet-i vustâ"yı; bir neslin yok olması ve "kıyâmet-i kübrâ"yı da; küresel kıyamet şeklinde açıklamaktadır.⁴⁷ Dolayısıyla hadislerde kullanılmış bulunan "saat" kelimesinin bu anlamlardan hangisi için kullanıldığına dikkat edilmesi gerekmektedir.⁴⁸

6. Söz konusu hadislerin tespit edilen şekliyle anlaşılabilmesinin diğer bir delili de, Hz. Peygamber'e atfedilen, meşhur olmakla birlikte pek

⁴³ Buhârî, Mevâkîtü's-Salâh, 40.

⁴⁴ Bezzâr, Müsned, II. 145-146; Taberânî, Evsat, I. 15-151.

⁴⁵ M. Ebû Şehbe de, Hz. Peygamber'in bu uyarısının maksadının "ümme'lerin kıyameti olduğunu; kuvvet, izzet ve ayakta kalmak için gerekli sebepleri terk ettiklerinde helâk olacaklarını; bu hadisin en önemli Sosyoloji nazariyelerinden birini ortaya koyduğunu" ifade etmektedir. Bkz. Ebû Şehbe, Sünnet Müdafîası, I. 322.

⁴⁶ Yavuz, DİA, XXV 524.

⁴⁷ Râğıb, Müfredât, s. 362.

⁴⁸ A. Emin Seyhan, (Doküra tezi), Hadislerde Kıyamet Alâmetleri, s. 168-169, Isparta, 2006.

muteber kabul edilmeyen hadis kitaplarında yer alan "Kim ölmüşse, onun kıyameti kopmuştur" hadisidir.⁴⁹ Ölüm veya bitişin, fert bağlamında da olsa, rivâyetlerde yer alması, toplumun çöküşünün de kıyamet olarak algılanmasını göstermektedir. Benzer bir vurgu veya tahsis, Müslim'in bir rivâyetinden anlaşılmaktadır: Bu hadise göre Hz. Peygamber, altı hâdis gelmeden önce iyi amel yapmaya teşvik etmekte ve bu amellerin çabuklaştırılmasını emretmektedir. Bunlar; güneşin batıdan doğması, duhân, Deccâl, Dâbbe, herhangi birinize özel fitne (hâssete ehadiküm) ve bütün insanlara şâmil fitne (emr-i âmme) şeklinde sıralanmıştır.⁵⁰ Eserin mütercimi de, "özel fitneden" kişinin ölümünün, "emr-i âmme"den ise, bütün millete veya bütün insanlığa şâmil olabileceğini ifade eder. "Âmm fitneden" kastedilenin, avamın yani halkın istibdadının kastedilmiş olabileceğini de söyler. Bu fitnenin mahiyetini de şöyle açıklar: "Avamın yani aşağı tabakaların iktidarı ele geçirip, hakkı, adaleti ve medeniyetleri tahrip etmek suretiyle cemiyet nizamını değiştiren feci ve çok acı inkılâplar remzedilmiş olabilir". Mütercim, son bir ihtimale de işaret ederek, bundan kastedilenin büyük kıyamet olabileceğini⁵¹ de belirtir.

Yine Hz. Peygamber (s) kendisi çevresindekilere bazı şeyleri öğretirken kendisine "Kıyâmet ne zaman kopacak?" sorusunu soran kişiye önce meşguliyeti sebebiyle cevap vermemiş, fakat konunun önemine binâen olsa gerek, o tedris faaliyeti bitirince, soruyu soran nerede deyip, soran kişi "İşte benim, buradayım, Allah'ın Rasûlü" demesini müteâkiben, Hz. Peygamber "Emanet zayi edildiğinde kıyameti bekle" buyurmuştur. O kişi emanetin nasıl zayi olduğunu tekrar sorması üzerine de "İş, ehli olmayana verilince (dayandırılınca) kıyameti bekle!"⁵² şeklinde, bizce yine sosyolojik temele dayanan bir vecizeyi ifade etmişlerdir.

7. Kozmolojik ve küresel değişimi ifade eden rivâyetler dışındaki kıyamet alâmetleri ile ilgili, ahlâkî ve dinî açıdan ferdî, ailevî, sosyal ve siyasal alandaki çözülme, bozulma, yozlaşma veya tükenip yok oluşu ifade eden hadisleri, "Allah'ın toplumlar için koyduğu sosyal kanunları"⁵³ olarak anlamak mümkündür. "Bu nevi olaylar büyük kıyametin yaklaştığı zamanda da vuku bulabilirler, ancak hadislerde ifade edilmiş maksatları bu değil, toplumların ölümüne (kıyâmet-i vustâ) işaret eden kanunların hatırlatılmasıdır. Ana-babaya itaatin olmadığı, para pul görmemiş insanların birden bire zengin olarak ekonomiyi hükmetmeleri ve bilgisizlikler nede-

⁴⁹ Aclûnî, *Keşfü'l-Hafî*, II. 386, Kahire, tarihsiz (Taberaî bu anlamdaki bir hadisi mevkuften Muğîre b. Şu'be ve biraz daha uzun bir sözü de yine mevkuften Hz. Enes'ten rivâyet etmiştir); ed-Deylemî, *Firdevsü'l-Ahbâr*, I. 169, Beyrut, 1418/1997 (İbn Hacer'in, *Tesdîdü'l-Kavs alâ Müsnedi Firdevs*"i içinde).

⁵⁰ Müslim, *Fiten ve Eşrâtü's-Sâa*, bâb, 25, hadis no: 2947.

⁵¹ Sofuoğlu, Mehmet, *Sahih-i Müslim Tercemesi*, VIII. 502-503, İstanbul, 1970.

⁵² Ahmed, *Müsned*, II. 361; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, I. 169. Buhârî, *İlim*, 2, (I. 21), Rikâk, 35 (VII. 188 Burada "metâ es-sâatü" sorusu yok, sadece cevap var.); İbn Hibbân, I. 307, Beyhâkî, *Sünen*, X. 118.

⁵³ Çelebi, İlyas, *İslâm'da İnanç Esasları*, s. 280, İst. 1998.

niyle de toplumun ahlâkını ve ekonomisini bozmaları; zina, içki emanete hıyanet gibi toplumu içten çökerten ahlâksızlığın yaygınlaşması gibi sosyal değişikliklere⁵⁴ işaret olarak da yorumlamak mümkündür.

8. Kıyametin büyük alâmetlerinden kabul edilen Mehdî, Deccâl, Nüzûl-i İsâ gibi kozmolojik olmayan konular ise ilk dönemden beri tartışma konuları olmaya devam etmektedir. Bilindiği gibi, Ehl-i Sünnet bu ve benzeri alâmetleri olduğu gibi tartışmasız kabul ederken, özellikle son asırda bu hadislere sosyolojik, psikolojik, akılcılık yaklaşım tarzlarıyla; İsrâîlî veya Mesîhî tesir gibi farklı yaklaşımlarla, deyim yerinde ise, bir şekilde aşmaya veya red yoluyla mesele halledilmeye çalışılmaktadır.⁵⁵ Biz bu alâmetlerin mitoloji ve kelime tahlilleri ile aslı merciiine indirilebileceği ve ilk kullanımının sözlük bağlamında iken, zaman içinde mevcut kültürlerin hâkimiyetiyle belirli ıstılah hüviyetini kazandığı ve zamanla bir müesseseye ve inanca dönüşmüş olabileceği kanaatini taşıyoruz.⁵⁶

Bu konuya verilebilecek en güzel örneklerden biri, Hz. Peygamber'in istikbale yönelik bazı tebşir ve teşvikleridir. Mesela Hz. Peygamber Arap Yarımadasının, İran'ın, Roma'nın fethedileceğini haber vermiştir. Kısra'dan başka Kısra, Kayser'den başka Kayser olmayacağını söylemiştir.⁵⁷ Sâsânî ve Bizans hazinelerinin ümmetine açılacağını haber vermesinde olduğu gibi.⁵⁸ İnsanların çok sıkıntılı bir anda, dünyanın başlarına yıkılacağını düşünecek kadar bunaldıkları bir aşamada, Hz. Peygamber'in onlara büyük moral kaynağı olacak bu tür müjdeleri askerî açıdan da önemliydi. Zira savaşları yüksek morale sahip ordular kazanırlar. Bu tür ihbarları, Müslümanlara geniş ve derin ufuk açan bir ülkü ve siyasî ve kültürel bir hedef gösterme olarak anlamak belki daha rasyonel olacaktır. Tıpkı Türklerdeki "Kızıl Elma Ülküsü" gibi.

9. Hadis kaynaklarımızda kıyamet alâmetleri, genellikle "Fiten" bölümleri içinde ele alınmaktadır. Meselâ İbn Mâce'nin el-Fiten bölümü incelenecek olursa, görülecek ki, büyük alâmetler ve diğer alâmetler aynı başlık altında ele alınmış ve burada adam öldürme, savaş ve kargaşalar, siyasî istikrarsızlık ve anarşi, ahlâkî zafiyet ve cehaletin yaygınlaşması; nüzûl-i İsâ, Ye'cûc ve Me'cûc'ün çıkışı, Deccâl ve Mehdî gibi büyük alâmet kabul edilen olaylarla birlikte değerlendirilmiştir. Bu tasnif keyfiyeti de meselenin toplumsal çöküşle alakalı olduğu fikri ilk dönemden itibaren zihinlerde mevcut olduğunu göstermektedir. Ancak bu olaylar yine de

⁵⁴ Aynı yer.

⁵⁵ Bkz. Kettânî, *Nazmü'l-Mütenâsir*, s. 147, Halep, ts. (Mütevâtir iddiası bu eserde mevcuttur). Bu konudaki oldukça farklı yorum değerlendirme ve ilgili kaynaklara dair A. Emin Seyhan'ın *Hadislerde Kıyamet Alâmetleri* isimli tezinin 165-234 sayfaları arasına bakılabilir. İlgili eserler de bu çalışmada kaynak olarak kullanılmıştır.

⁵⁶ Günümüz kelâmcıları genellikle bu konuların itikadî konular arasında yer almaması tarafında saf tutmuş görünüyorlar.

⁵⁷ Müslim, *Fiten ve Eşrat*, 38, hadis no: 7284.

⁵⁸ İbn Mâce, *Fiten*, 18.

büyük kıyametin habercisi gibi kabul edilmiş ve hicrî ikinci asırdan sonra bu kıyamet beklentisi bu çevrelerde oluşmuş olduğunu da ihsas ettirmektedir.⁵⁹

10. Hz. Peygamber'in hitap ve konuşma üslûbu, başta muhataplara, ferdî, ictimâî ve kültürel şartlara göre farklılığı ihtiva eden bir esnekliğe, edebî bir mükemmelliğe sahiptir. O (s) bazen hakîmâne bir filozof edasıyla, bazen büyük bir edip sanatıyla, bazen sade bir halk zevkiyle, bazen celâlli, ama genellikle yumuşak ve neşeli, bazen kısa ve özlü söz söylemiş, fakat bir çok defa da sözlerini üç defa tekrarlamıştır. Hatta bazen "câmiü'l-kelem" edasıyla vecize olmuş sözler sarf etmiş, bazen teşbih ve temsillerle tafsilâtlara girmiş; zaman olmuş eskilerden hikâyeler anlatmış, gün gelmiş eskilerin darb-ı mesellerini nakletmiştir. Kısacası o (s) hayatın içinde olmuş, ilâhî görevi ve kendi ahlâkıyla beşerî âlemin zirvesinden hiç inmemiş olmakla birlikte, bu yüceliğe halkı çıkarmaya çalışmış, insan olmaktan hiç yüksünmemiştir. Ancak bütün hallerinde, Allah ile hemhâl olmaktan bir lahza bile olsun uzaklaşmaktan korkmuştur. Zaten sürçtüğü anda vahiy hemen imdadına yetişmiştir.

Sözgelimi Hz. Peygamber "*Beni nasıl namaz kılarken görüyorsanız, öylece namaz kılın*" diyecek kadar açık ve sade bir üslûpla, en cahil insana bile meramını anlatmayı başarmıştır. Bazen de "*Ameller niyetlere göredir*" diyerek kaideyi koymuş, sonra da bunu örneklendirmiştir. Meselâ, muhatapların belli gerçekleri zihinlerine naksedebilmek için, manaları onların gözleriyle gördükleri ve yaşamakta oldukları hâdiselerle izah sadedinde, bazen sözgelimi; kıyametteki ölümsüzlük fikrini anlatmak için, "*ölümün kıyamet günü getirilip, sırat üzerinde boğazlanacağını*"⁶⁰ temsili olarak anlatmıştır. Aynı şekilde bir başka hadisinde sırât-ı müstekîmi temsillerle ifade etmiştir: "*Allah sırât-ı müstekîm için bir misal getirdi: İki kenarında duvar olan bir yol, bu duvarlarda açık olan kapılar var. Kapılar perdelerle örtülmüştür. Yolun ilk girişinde (kapısında) ise bir davetçi var ve şöyle der: Ey insanlar, hepiniz bu yola giriniz! Birbirinizden ayrılıp dağılmayın! Yolun ortasında bulunan davetçi ise, herhangi bir fert bu kapılardan birinin perdesini açmaya kalkışınca "Yazık sana, sakın açma! Onu açarsan oraya giversin sonra!" der. İşte bu temsildeki yol İslâm'dır, iki duvar Allah'ın hudududur, açık kapılar Allah'ın haramlarıdır, yolun girişindeki davetçi Celîl ve Azîz olan Allah'ın Kitabı'dır, yolun üzerindeki davetçi ise, her Müslüman'ın kalbindeki Allah'ın vâizidir.*"⁶¹

⁵⁹ Hz. Peygamber'e nispet edilen bir haberde "*Alâmetler, iki yüzden sonradır*" denilmektedir. İbn Mâce, Fiten, 28, s. 2721. İbn Mâce, özellikle bu konuları, Müslüman'ı öldürmenin ağır vebalini ifade eden hadislerden sonra "*Şiddetî'z-Zaman*" başlığı altında ele almış (Fiten, 24) ve daha sonra da "*Emanete Riâyet Edilmemesi*", "*Kur'an ve İlmî Gitmesi (Toplumsal Hafızadan Silinmesi)*", "*Beydâ Ordusu*" başlıkları altında başlıkla ilgili muhtelif hadisleri rivâyet etmiştir. Arkasından da büyük alâmetleri ihtiva eden hadisleri nakletmiştir.

⁶⁰ İbn Mâce, Zühd, 38; Ahmed, II. 261, 377.

⁶¹ Ahmed, III. 182-183. (Hâkim hadisi tashih etmiş (I. 74), Tirmizî (no: 2859), hasen garib, Elbânî ise, sahih demiştir. Şuayb Arnaud ise sahih, bu isnâd hasendir demiştir. Ahmed, Müsned, s. 1257, hadis no, 17784, Ürdün, 2006.

Bu çerçevede Hz. Peygamber'in bu üslûb-ı hakîm tarzında, konumuzla ilgili fitneye dair verdiği haberlerin "dilinde" edebî sanatların hâkim olduğu, genellikle günümüz ifadesiyle sembolik bir dil kullandığı dikkatimizi çekmektedir. Ancak zaman içinde mecazların hakikat, hakikatlerin mecaz, teşbih ve temsillerin gerçeklik olarak algılanması, bu tür hadisleri içinden çıkılmaz bir hale sokmuştur. Bizim kanaatimize göre mesele bu şekilde vazedilirse problem kökünden çözülmüş olacaktır. Böylece Hz. Peygamber tarafından kullanılan bazı deyim veya terkiplerin, daha sonraki asırlarda bazı kişilere ve hâdiselere tahsisi, olaylarla özdeşleştirilmesiyle ortaya çıkan derclerle, hadislerin aslı birbirinden ayırt edilebilecektir. Yine altını çiziyoruz mevzu hadisler bizim konumuz dışındadır.

11. Bu konuda bizim görüşümüzü destekleyen diğer bir delil de, fiten hadislerinde bahsedilen bazı hususların, aynı kelime veya fenomenlerle, bazen ümmetin helâkinin veya ictimâî düzensizliğin ifade edilmiş olması, bazen de kıyamet alâmeti olarak zikredilme keyfiyetidir. Meselâ bir hadiste şöyle buyrulur: "Ahir zamanda öyle bir zümre zuhur edecek ki, bunlar yaşça genç, akılcı kıtırlar (hüdesâü'l-esnân, süfelhâü'l-ahlâm). Bunlar konuştuğuları zaman mahlûkatın en hayırlı sözünden bahsederler..."⁶² Diğer hadiste ise, "Ümmetimin helâk olması, Kureys'e mensup (aklı kıt: uğaylime) bir grup çoluk çocuğun elleriyedir" buyrulmuştur.⁶³

Bir hadiste "Kıyametin hemen önünde karanlık gecenin parçaları gibi fitneler vardır. Kişi o fitnelerde mü'min olarak sabaha erer, akşama kâfir; mü'min olarak akşama erer, sabaha kâfir çıkar, o fitnede oturan, ayakta durandan hayırlıdır" diye devam eder ve fitneye katılmamak için oku, yayı kırmayı, kılıçları taşa çalmayı, evinden çıkmayıp, öldüren değil ölen olmayı emreder.⁶⁴ Öbür taraftan aynı hususlar Ebû Zerri'l-Ğifârî'ye, Hz. Peygamber tarafından "yakında gerçekleşecek olan büyük fitnelere katılmama" tavsiyesi olarak nakledilir.⁶⁵ Bu konudaki misaller çoğaltılabilir. Bizce bu hadisler, Hz. Peygamber'in ümmetini fitnelere karşı bilgilendirme ve uyanık olmayı tavsiye eden hadislerdir. Belirli gurup veya zamanı değil genel bir inzar ve tebliğ niteliğindedir. Zaten tamamına yakın bir kısmı kurulu düzen ve sosyal barış ve huzuru amaçlayan mesajlar niteliğindedir. Dolayısıyla, bu tür kargaşa ve iç ihtilâflar tarihte defalarca tekerrür etmiştir. Bugün de vardır, bundan sonra da kıyamete kadar olabileceği ihtimali gözüktüyor. O halde büyük kıyametin alâmetleri olarak zikredilen bu tedbirleri, kıyâmet-i vustâ şeklinde anlamak bu tenakuzları kaldıracaktır. Zorlama tevellere ve anlamsız yorumlara da ihtiyaç kalmayacaktır.

⁶² Buhârî, Fedâilü'l-Kur'ân, 36; Müslim, Zekât, 154 (r. 1066); Nesâî, Tahrim, 26. Krş. Canan, Kütüb-i Sittü, XIII. 457.

⁶³ Buhârî, Fiten, 3, Menâkıb, 25. Hadisin devamında hadisi nakleden der ki "Ben, Mervân oğulları iktidar olduğu zaman dedem İbnü'l-Âs ile birlikte Şam'a gittim. Orada iktidar sahiplerini yeni yetme gençler (ğilmân ahdâs) görünce, 'Ebu Hüreyre'nin (r.a) kastettiği bunlar olmasın" dedi. Ben de sen daha iyi bilirsin dedim.

⁶⁴ Ebû Dâvûd, Fiten, 2; (r. 4259, 4262); Tirmizî, Fiten, 33 (r.2205)

⁶⁵ Ebû Dâvûd, Fiten, 2 (r. 4261); İbn Mâce, Fiten, 10, (r. 3958).

Gerçi klasik ulema ve Hadis şârihleri bu haberleri, geleceğe ait Hz. Peygamber'in birer mucizesi olarak değerlendirmiştir. Telif etmeye çalıştıkları hadislere bazen tekerrür, bazen tahsis bazen tamim, bazen cem' yoluyla izahlar getirmişlerdir. Ancak izahlar çoğu zaman ikna edici değildir. Meselâ, Ebû Zer el-Çifârî hadisinde geçen "Zeyt muntkasının taşları" ile ilgili yapılan izahlar gibi.⁶⁶ "Sizler Muâviye ve Şanlıların üzerine gideceksiniz..."⁶⁷ hadisinin izahında olduğu gibi.⁶⁸ Yine ayrı şekilde "Sabredin, daha öyle zamanlar gelecek ki, her gelen gün, gidenden daha şer olacak ve Rabbinize kavuşuncaya kadar böyle devam edecek..."⁶⁹ Hz. Peygamber'in zamanında mevcut olmayan, Hz. Ömer devrinde ve hicrî 27 yılında Utbe b. Gazvân tarafından kurulan ve içerisinde hiç puta tapılmamış olan Basra şehrinden bahsederken, "Ümmetinden bir kısım insanlar Dicle denilen bir nehir kenarında, Basra isimli geniş bir sahraya konaklarlar..."⁷⁰ şeklinde Rasûlullah'a (s) tavsif ettirilmesi gibi hadisler ise, hem konumuz hem de metin tenkidi açısından değerlendirilmelidir.⁷¹

12. Cibril hadisinde⁷² kıyamet alâmetleri olarak Hz. Peygamber tarafından haber verilen iki hâdis de bizi fitne hadislerinde haber verilen kıyamet alâmetlerinin "ictimâî çöküş ve yok oluşu" ifade ettiği fikrine götüren delillerindendir. Bilindiği gibi bu hadiste Hz. Peygamber "Kıyamet ne zamandır?" sorusuna, çok açık bir cevap vermiş ve "Bu konuda sorulan (yani ben), sorandan (yani senden) daha bilgili değildir (yani benim bu konudaki bilgi açısından senden bir farkım yok)" demiştir. Arkasından kıyamet alâmetlerinden bilgi isteyen muhataba (bazı rivâyetlere göre bu Kelb kabilesinden Dihye suretinde gelen Cibril'dir.) "Köle kadınların efendileri doğurmaları, yalın ayak, çıplak (çulsuz), deve çobanlarının yüksek yüksek binalar yapmada yarışmaları" şeklinde açıklar. Farklı rivâyetlerde, Cibril hadisinin tamamında olduğu gibi, bu kısmının metninde de, kaynaklarımızda da bazı ilâveler ve eksikler mevcuttur. Bazı tariflerde, deve çobanlarının yerine davar çobanları, diğer rivâyetlerde, bu çobanların vasfı olarak "fakir" kelimesi de ilâve edilmiştir. Diğer bir rivâyette "Yalın ayak, çıplak kimseler halkın yöneticileri (başkanları) olduğu zaman" şeklinde, daha açıklayıcı ve sosyo-kültürel açıdan izahı muhtevi bir farklılık vardır. Bunlardan başka hadisin aynı ifadelerinin bir başka rivâyette "çıplaklar" ifadesini müteakiben, "sağır ve dilsizler arzın kralları (melikleri) oldukları zaman" ilâvesi de rivâyet edilmiştir.⁷³

⁶⁶ Canan, *Kütüb-i Sitté*, XIII. 371.

⁶⁷ Müslim, *Zekât*, 156 (1066).

⁶⁸ Canan, A.e. XIII. 490-491.

⁶⁹ Buhârî, *Fiten*, 6. Telifleri için bkz. Canan, A.e. XIII. 509-510.

⁷⁰ Ebû Dâvûd, *Melâhim*, 10, (4306).

⁷¹ Telif ve izahlar için bkz. Canan, A.e. XIII. 404-405.

⁷² Buhârî, *Îmân*, 37; Müslim, *Îmân*, 1(8); Ebû Dâvûd, *Sünne*, 17, (r. 4695); Tirmizî, *Îmân*, 4, (r. 2613); Neseî, *Îmân*, (r. 2613).

⁷³ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, Tahk. Abdü'l-Azîz b. Abdullah b. Bâz, I. 168-169, Beyrut, 1414/1993; Aynî, *Umdetü'l-Kârî*, tashih, Abdullah Mahmûd Muhammed Ömer, I. 440-443, Beyrut, 1421/2001.

Hadiste Hz. Peygamber'in kıyametin ne zaman kopacağı sorusuna karşılık, tevil ve telife, vehim ve hataya sebep olmayacak açıklıkta ve kesinlikte "bu zamanı kimsenin bilemeyeceğini veciz bir şekilde beyan ettikten sonra, muhatapları kendileriyle alâkalı olan, "kendilerinin toplumsal kıyametleri" addedebileceğimiz uyarılarda bulunmuş ve adetâ "Siz büyük kıyametin ne zaman kopacağı konusunu bırakın, sizi ilgilendiren esas yakın kıyametinize yönelik hazırlıklar yapın da, uyardığım bu konularda dikkatli olun ve vebale girmeyin" demek istemiş olabilir.

Ancak bu tabir genellikle zahir manasıyla alınarak, bir çok teviller yapılmıştır: Bu çerçevede, "Cariyelerin (köle kadınların) efendilerini doğurması" tespit edebildiğimiz şu ihtimallere hamledilmiştir: 1- Kıyamete yakın, anne-baba hakkına riâyet edilmeyecek, evlât anneye cariyeye muamelesi yapılacak. 2- Cariyelerden doğacak çocukların en yüksek makamlara çıkacak. 3- İslâm'ın yayılıp genişlemesi ve hâkimiyetinin güçlenmesiyle birlikte; çokça esir alınarak köleleştirilen cariyeler çoğalacak, cariyelerin, sahipleri olan efendilerinden çocuklar doğurması hâdiseleri çoğalacak. Bu takdirde o çocuk doğduğu cariyenin efendisi konumundadır. (Çoğunluk böyle anlamıştır. Ancak hadisin zahirinden anlaşılın hâkimiyet ve çokça cariyeye edinme İslâm'ın ilk döneminde de oldukça yaygın olduğu gerçeği dikkate alınınca bu yorumun uygun olmayacağı; zira hadisin siyakının böyle bir hâdisenin daha önce yaşanmamış olduğuna işaret etmektedir.) 4- Cariyeler kralları doğuracak; bu takdirde kralın annesi cariyeye de tebaadan olur, bu durumda o kralın, diğer tebaasının olduğu gibi, o annenin de efendisi konumunda olması demektir. 5- Cemiyet ahvalinin bozulması neticesinde, ümm-i veled olan anneler mevcut yasağa rağmen satılacak, defalarca alınıp satılma neticesinde, kendi çocuğu tarafından satın alınacak, satın alan efendinin bu cariyenin kendi annesi olduğunu bilemeyecek. (Aynı muamelenin şüphe ile vat edilen cariyeye için de söz konusu olabileceği izahı getirilmiştir). 6- Ümm-i veled doğurduğu çocuk sebebiyle azat edilince, mecâzî olarak o çocuk efendi konumunda olur. Zira bu takdirde babasının ölümü, annesinin azat sebebi olmuştur. 7- Hadisteki "rab" ifadesi, "mürebbî" (terbiye eden) manasında kullanılmıştır. ⁷⁴ İbn Hacer'e göre (852) bu görüş en genel hükmü ifade etmesi sebebiyle doğru görüşlerin en doğrusudur (evcehü'l-evcüh) ki, bu takdirde ifade, hakikat anlamındadır. 8- Hadis Son anlamda alınınca, yine İbn Hacer'e göre, hadisin yorumu, "kıyamete yakın ictimâî düzenin tamamen bozulacağı, devam eden siyasî ve sosyal intizamın (ahvalin) ters-yüz olacağı; başların ayak takımı, ayak takımının baş olacağı, oldukça önemli makamları işgal edecekleri istikametinde anlaşılacağı en doğru yorumdur. Bu anlamı, bu cümleden sonra gelen "çobanların bina yapımında yarışmaları" keyfiyeti de doğrulamakta, bu da "ictimâî bozulmaya" delil olarak mezkûr manayı desteklemektedir.⁷⁵

13- "Deve çobanlarının yüksek yüksek bina yapımında yarışmala-

⁷⁴ Aynî, *Umdu'tü'l-Kârî*, I. 450.

⁷⁵ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, I. 167-168.

rını" ifade eden cümle de farklı anlayışlara sebep olmuştur: 1- Hz. Peygamber'in muhtelif devirlerde meydana gelen hâdiselerle de desteklenen geleceğe ait mucizelerindedir. 2- Hadisin muhtelif tarîklerindeki açıklamalar da .ikkate alınınca, bu anlam, "fakir köylü veya bedevîlerin idareyi zorla ele geçirmesi" şeklinde anlamak mümkündür. (Nebatlıların (köylü Arapların) kibarlaşıp şehirlerde köşkler edinmeleri dinin yani İslâm'ın değerler sisteminin alt üst olması demektir. Kurtubî bu mucizenin kendi devrinde gerçekleştiğini bildirir).⁷⁶ 3- Sefillerin başa geçmesi, zelillerin izzetli olmaları. 4- Bu hadiste Batı tipi demokrasileri ve rejimleri haber verilmektedir.⁷⁷

Bizce, iki cümlenin birbirinden bu kadar farklı yorumlara sebep olmasının temelinde, bu hadiste verilmek istenen mesajın sevk edilmişinden farklı bir yönde aranmasından kaynaklanmıştır. Nebvî beyan "büyük kıyamet" değil, "toplumun kıyametine" hamledilseydi, yorumlamada bu kadar zorlamaya gerek kalmayabilirdi. Zira hadisin delâlet ettiği manayı, israf ve gereksiz harcamanın toplumun çöküşüne sebep olacağı istikametinde tefsir edersek herhangi bir problem kalmayacaktır. "Cariyenin efendisini doğurmasını" da ahlâkî zafiyet ve toplumdaki değerlerin, değer hiyerarşisinin, kısacası toplumun tutarlı ve yerleşik düzeninin alt üst olması şeklinde izah edersek, diğer kıl ü kâle gerek kalmayabilirdi.

Sonuç olarak, Hz. Peygamber'in hadislerinin günümüz açısından eşas problemi sened ve metin tenkidinden ziyade, hadis metinlerinin sevk edilmiş bağlamının tespitini yaparak, zaman içinde eklenen en küçük izah ve katkılardan da arındırarak metin inşasını yapmak ve inşa edilen metni de İslâmî deliller bütünlüğünde değerlendirmektir. Bunu yapabilirsek, asırlardır devam eden tartışmaları daha müspet yöne sevk edebileceğimizi düşünüyoruz. Örnek olarak ele aldığımız kıyamet alâmetleri ile ilgili hadislerde de değerlendirmeye çalıştığımız gibi, bu metodun her konudaki hadisler için yapılmasının gerekliliği gün geçtikçe hissedilmektedir. Böylece oluşmakta olan sünnetin güncel yorumuna dair usûl ilmi de müspet gelişme yolunda önemli bir merhale kat edebilecektir.

⁷⁶ İbn Hacer (I. 167-168) ve Aynî (I. 452) bu izahlardan başka yorumları da verirler. (İnsan günümüz şartlarında ve yaşadığı bilgi çevresinde şu soruyu sormadan edemiyor: Köylülerin medenileşmesi o kadar kötü mü ve bu ahalinin yönetim hakkı neden bu kadar büyük bir felâkettir?)

⁷⁷ Canan, *Kütüb-i Sitte*, II. 222.